

מאמר ה

שמות ה'

(לפרשות: בראשית, נוח, לך לך, וירא, תולדות, ויצא, וישלח, ויגש, ויחי)

בנבואות האבות התגלה ה' בשמות שונים, וכל נבואה ניתנה באספקלריית השם המתאים לה. שמות ה' אף מסייעים לגלות קשרים והקבלות בין נבואות שונות שנאמרו בשם אחד.

העיון בנבואות האבות וההתבוננות בפשר שמות ה' צריכים זה לזה ומלמדים זה על זה. נבואה או קבוצת נבואות שנאמרו בשם מסויים יכולים ללמד על פשרו של אותו שם, וכן הבנת פשר השם יכולה לסייע להשכיל את משמעות הנבואה או קבוצת הנבואות. ללימוד זה נשים פנינו כעת.

הבנת שמות ה' הינה נושא בעל חשיבות רבה בפני עצמו, כאמור... אֲשַׁגְּבֶהוּ כִּי יָדַע שְׁמִי, יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֶהוּ... (תהלים צא, יד – טו).

לא נוכל להקיף את כל אשר נכתב על פשר שמות ה', ונתמקד במה שנוגע לנבואות האבות, שימושיהם והקשריהם של שמות ה' ביחס לנבואות אבות העולם.

שם הוי"ה

שם הוי"ה מופיע בהקשרים רבים לאורך נבואות האבות, וקשה למצוא מכנה משותף בין כל אזכוריו.

בשתי מנבואות האבות התוודע ה' לאמור "אני ה'", בברית בין הבתרים ובחלום הסולם, ובכך ניתן לנסות להבין את פשר השם והקשרו.

נבואת אברהם בברית בין הבתרים ונבואת יעקב בחלום הסולם מקבילות זו לזו, כאשר ראינו במאמר א.

בשתי הנבואות הנושא הוא ישועה מצרה וניצוח האויבים וקיום הבטחות הנבואה למרות העיכובים שעתידים להתרחש. בברית בין הבתרים נאמר לאברהם: אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּרִכְּשֵׁימִים לְתֶת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ (טו ז). הבטחת 'לרשתה' יחד

עם דבר הברית שלאחריה לְזַרְעֶךָ נָתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת (פסוק יח) מתפרשות על כיבוש הארץ מידי הכנענים כפי שראינו במאמר ב, ובהמשך הנבואה מוזכרת גם הישועה מגלות מצרים: וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה. אף חז"ל במדרשיהם דורשים את הנבואה על ישועת ה' בפרשם את הפסוק 'אשר הוצאתיך מאור כשדים' על הצלת אברהם מכבשן האש. בחלום הסולם נאמר ליעקב: אָנֹכִי ה'... וְהָיָה אָנֹכִי עִמָּךְ וְשָׁמַרְתִּיךָ בְּכָל אֲשֶׁר תֵּלֵךְ וְהִשְׁבַּתִּיךָ אֶל הָאָדָמָה הַזֹּאת כִּי לֹא אֶעֱזָבְךָ עַד אֲשֶׁר אִם עָשִׂיתִי אֶת אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ (כה, יג – טו); הנה מוזכר בפירוש עניין השמירה מן האויבים וההצלה מן הצרות עד אשר יקום דבר ה'.

הקשרים אלו יכולים ללמד כפירושו של רש"י (שמות ו ג – ט) בשם רבי ברוך ברבי אליעזר למשמעות שם הוי"ה "במדת אמתות שלי שעליה נקרא שמי ה' – נאמן לאמת דברי". או כפירושו של בכור שור (שם) לשם הוי"ה: "שאני הווה עם עבדי בצרתם".

במאמר י נראה כי התורה עצמה, בפרשת וארא ובפרשת בהעלותך, מתייחסת לייחודיות שתי הנבואות שהתוודע בהן ה' לאבות לאמור "אני ה'", ומנגידה בינן לבין נבואת משה שהתוודע אליו ה' לאמור "אני ה'" באספקלריית נבואה המאירה, אספקלריית 'וארא'.

שם גם נדון בהרחבה מהי מידת גילוי שם הוי"ה לאבות.

שם אהי"ה

שתי פעמים הובטחו האבות מפי ה' 'אהיה עימך'. יצחק הובטח בנבואת גרר גוֹד בְּאֶרֶץ הַזֹּאת "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" וְאֶבְרַכְךָ (כו ג), ויעקב הובטח בארץ נכר שׁוֹב אֶל אֶרֶץ אַבְרָהָם וְלְמִוְלַדְתְּךָ "וְאֶהְיֶה עִמָּךְ" (לא ג). נלע"ד כי הבטחות 'אהיה עימך' מקדימות ומפרשות את גילוי שם אהי"ה למשה בסנה, ואליהן מצטרפים כל פסוקי ההבטחה וההשגחה, היות ה' עם עבדיו לעזרם ולהושיעם, כאשר ראינו במאמר הקודם.

שתי הבטחות 'אהיה עימך' הנזכרות נאמרו בשם הוי"ה, ושמה יש בכך בכדי ללמד על קשר תוכן ומשמעות בין שם הוי"ה לשם אהי"ה, כדברי רשב"ם ובכור שור, שמות ג יד²⁷.

²⁷ רשב"ם ובכור שור נחלקו ביניהם בצורת היחס בין השמות. רשב"ם נקט ששם אהי"ה הוא העיקר, ושם הוי"ה הוא קריאת השם מצידנו, ובכור שור נקט ששם הוי"ה הוא העיקר, ותיבת אהי"ה היא כינויו ופירושו.

את פשר שם אהי"ה פירשו הראשונים שם בדרכים שונות. רשב"ם כתב "כי שמי אהיה לעולם ויכול אני לקיים מה שאני מבטיח" ובכור שור כתב "שמשמע היה, וגם משמע הוה, שהוא הקדוש ברוך הוא הוה ויהיה באין סוף, זהו משמעות השם: הוה ויהיה ויהיה. וגם משמע שהוא הוה בצרתם של ישראל". דבריו האחרונים של בכור שור מיוסדים על פירוש רש"י בדרך חז"ל: "אהיה עמם בצרה זו, אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכיות", ודרך זו תואמת להצעתנו שביטוי 'אהיה עימך' ודומיהם משתייכים לשם אהי"ה.

הוי"ה בניקוד אלוקים

שתי פעמים בחומש בראשית כתוב הוי"ה ונקרא אלוקים, שתיהן בנבואות אברהם שבבראשית טו: וַיֹּאמֶר אֲבִרָם אֶדְנִי ה' מִה תִּתֶּן לִי (פסוק ב), וַיֹּאמֶר אֶדְנִי ה' בְּמִה אֲדַע כִּי אֶדְשָׁנָה (פסוק ח).

זהו אחד מן ההקשרים בין שני חצאיו של פרק טו. הקשרים אלו מלמדים שיש נושא כללי משותף לפרק, אף לדעת חלק ממקורות חז"ל והראשונים הסוברים שהפרק מאגד שתי נבואות שונות.

ככלל הקבוע בתנ"ך, שם הוי"ה נקרא תמיד בלשון אדני, מלבד בפסוקים שבהם צורף שם הוי"ה לשם אדנות, ואזי אי אפשר לקרוא את שתי השמות בקריאה זהה, אלא קוראים את שם הוי"ה 'אלוקים'. כלל זה נוהג בין בצירופי 'אדני יקו"ק' ובין בצירופי 'קו"ק אדני'.

שם אדני

שם אדני בחומש בראשית מופיע בלשונות תפילה ופניה אל ה'. שתי פעמים בבקשות אברהם בבראשית טו, בצירופי 'אדני הוי"ה' כנזכר למעלה; ארבע פעמים בתפילת אברהם על סדום, בראשית יח; ופעם אחת בתפילת אבימלך אֶדְנִי הַגּוֹי גַם צְדִיק תִּהְרַג (כ ד). כך גם וַיֹּאמֶר אֶדְנִי אִם נָא מְצֹאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ (בראשית יח ג) שנחלקו בו תנאים אם קודש או חול (שבועות לה ע"ב), ואף וַיֹּאמֶר לוֹט אֱלֹהִים אֵל נָא אֶדְנִי (יט יח) שלדעת חז"ל (שבועות שם) קודש, והפשטנים פירשוהו מלשון חול.

רוב האזכורים הינם בתפילות אברהם, כמאמרו של ר' יוחנן בשם רשב"י "מיום שברא הקב"ה את העולם לא היה אדם שקראו להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון" (ברכות ז ע"ב, ראה שם עוד).

כדרך התנ"ך על פי רוב, שם אדני מופיע בתפילות, בפניית האדם אל ה'.

בלשונות חז"ל מצאנו כלל יותר מובהק, שכינוי 'הקב"ה' מופיע תמיד בלשון נסתר, וכינוי 'ריבונו של עולם' מופיע תמיד בלשון נוכח, בתפילה ובפניה אל ה'. כינוי 'הקדוש ברוך הוא' מוכיח על עצמו שמיועד הוא ללשון נסתר, שכן סיומו בתיבת 'הוא'.

כך מורגלת מאד בתלמוד ובמדרשים מטבע הלשון המשלבת "אמר... לפני הקב"ה: רבש"ע...". בעל הדרש מכנה את ה' בלשון נסתר 'הקב"ה', אולם עצם הפניה אל ה' נעשית בכינוי המתאים 'רבש"ע'.

נראה כי כינויי חז"ל במדרשיהם תואמים לשמות ה' במקרא, 'הקב"ה' הינו כינוי לשם הוי"ה, "כי קדוש אני ה'" (ויקרא כ כו), ומשמש כמוהו בלשון נסתר, ו'ריבונו של עולם' הינו כינוי לשם אדנ"י, אדון עולם, ומשמש כמוהו בלשון נוכח.

שם א-ל ש-די

שם א-ל ש-די מופיע בחומש בראשית בהקשר של נבואות פריה ורביה. לאורך החומש חוזרות שרשרת של נבואות ברכות וציוויי פריה ורביה. שרשרת זו פותחת בפרשת בראשית בשם אלוקים, וממשיכה בשם זה בימי אדם ונוח. לאחר מכן, בימי האבות, עוברת שרשרת 'פריה ורביה' לשם א-ל ש-די, מנבואת ברית מילה ואילך.

להלן שרשרת הפסוקים:

ביום החמישי של הבריאה התברכו הדגים והעופות:

וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים "אֱלֹהִים" לֵאמֹר "פְּרוּ וּרְבוּ" וּמְלֵאוּ אֶת הַיָּם בַּיּוֹם וְהָעוֹף יִרְבֶּה בָאָרֶץ:
(א כב)

ביום השישי של הבריאה התברך האדם:

וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים "אֱלֹהִים" וַיֹּאמֶר לָהֶם "אֱלֹהִים" "פְּרוּ וּרְבוּ" וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹשׁוּ וּרְדוּ בְדִגְתַּי הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּי הַרְמֵשׁוֹת עַל הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר "אֱלֹהִים" הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְרִי עֵץ זֶרַע זֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ: וְלִכְל חַיַּי הָאָרֶץ וְלִכְל עוֹף הַשָּׁמַיִם וְלִכְל רֹמֵשׁ עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר בּוֹ נַפֶּשׁ חַיָּה אֵת כָּל יֶרֶק עֵשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי כֵן:
(שם, כח - ל)

לאחר המבול בירך אלוקים את נח ובניו:

וַיְבָרֶךְ "אֱלֹהִים" אֶת נֹחַ וְאֶת בְּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם "פְּרוּ ורבו" וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ:
 וּמִרְאֵכֶם וּחְתֹכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ
 הָאָדָמָה וּבְכֹל דְּגֵי הַיָּם בְּיַדְכֶם נִתְּנָה: כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ
 כַּיְרִק עֵשֶׂב נִתְּתִי לָכֶם אֶת כָּל: אֲךָ בֶּשֶׂר בְּנַפְשׁוֹ דָּמוֹ לֹא תֹאכְלוּ: וְאֲךָ אֶת דַּמְכֶם
 לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדַרְשׁ מִיַּד כָּל חַיָּה אֲדַרְשֶׁנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ אָחִיו אֲדַרְשׁ אֶת
 נַפְשׁ הָאָדָם: שִׁפְךָ דַּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ כִּי בַצֶּלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת
 הָאָדָם: וְאַתֶּם "פְּרוּ ורבו" שְׂרִצְוּ בָאָרֶץ וּרְבוּ בָהּ:

(ט, א - ז)

בנבואת ברית המילה הבטיח הקב"ה לאברהם:

וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תְּשָׁעִים שָׁנָה וַתִּשְׁעַ שְׁנַיִם וַיֵּרָא ה' אֵל אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אָנֹכִי
 "אֵל שַׁדִּי" הַתְּהַלֵּךְ לִפְנֵי וְהָיָה תָמִים: וְאַתְּנָה בְרִיתִי בֵינִי וּבֵינְךָ "וְאַרְבָּה אוֹתְךָ"
 בְּמֵאֵד מְאֹד: וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל פְּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ "אֱלֹהִים" לֵאמֹר: אָנֹכִי הִנֵּה בְרִיתִי
 אִתְּךָ וְהָיִיתָ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם: (ה) וְלֹא יִקְרָא עוֹד אֶת שְׁמֶךָ אַבְרָם וְהָיָה שְׁמֶךָ
 אַבְרָהָם כִּי אֵב הַמּוֹן גּוֹיִם נִתְּתִיךָ: (ו) "וְהִפְרַתִּי אִתְּךָ" בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְּתִיךָ לְגוֹיִם
 וּמְלָכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ: וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי בֵינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זֶרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתֶם
 לְבְרִית עוֹלָם לְהִיּוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וּלְזֶרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ: (ח) וְנִתְּתִי לְךָ וּלְזֶרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ
 אֶת אָרֶץ מִגְרִיד אֶת כָּל אָרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֹת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים: ...
 (ט) וַיֹּאמֶר "אֱלֹהִים" אֵל אַבְרָהָם שְׂרִי אֲשַׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמָהּ שְׂרִי כִי שָׂרָה
 שְׁמָהּ: (טז) וּבְרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נִתְּתִי מִמֶּנָּה לְךָ בֶן וּבְרַכְתִּיָּהּ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מְלָכִי
 עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ: ... (יז) וַיֹּאמֶר "אֱלֹהִים" אֲבָל שָׂרָה אֲשַׁתְּךָ יִלְדֶת לְךָ בֶן
 וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לְזֶרְעוֹ אַחֲרָיו:
 (כ) וְלִישְׁמַעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בְרַכְתִּי אֹתוֹ "וְהִפְרַתִּי אֹתוֹ וְהִרְבִּיתִי אֹתוֹ" בְּמֵאֵד
 מְאֹד שְׁנַיִם עֶשֶׂר נְשִׂאִים יוֹלִיד וְנִתְּתִיו לְגוֹי גְדוֹל: (כא) וְאַתָּה בְרִיתִי אֲקִים אֶת
 יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ שָׂרָה לְמוֹעֵד הַזֶּה בְּשָׁנָה הָאַחֲרִית:

(יז, א - כא)

בצאת יעקב לפדן ארם בירכו אביו:

(ג) "וְאֵל שַׁדִּי" יְבָרֶךְ אֹתְךָ "וַיִּפְרֶךְ וַיְרַבְּךָ" וְהָיִיתָ לְקַהֵל עַמִּים: (ד) וַיִּתֵּן לְךָ אֶת
 בְּרַכַּת אַבְרָהָם לְךָ וּלְזֶרְעוֹ אִתְּךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אָרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים
 לְאַבְרָהָם:

(כה, ג - ד)

בשוב יעקב מפרן ארם התגלה אליו האלוקים לברכו:

(ט) וַיֹּאמֶר "אֱלֹהִים" אֶל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוּ מִפְּרָן אֲרָם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: (י) וַיֹּאמֶר לוֹ "אֱלֹהִים" שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל: (יא) וַיֹּאמֶר לוֹ "אֱלֹהִים" אֲנִי "אֱלֹהֵי שִׁדְיֵי" "פְּרִיה וְרִבְהָ" גּוֹי וְקָהֵל גּוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ וּמַלְכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ: (יב) וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לָךְ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיִךְ אֶתֵּן אֵת הָאָרֶץ: (לה, ט - יב)

בעת חולי יעקב בירך את יוסף ובניו:

(ג) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל יוֹסֵף "אֱלֹהֵי שִׁדְיֵי" נִרְאָה אֵלַי בְּלוֹז בְּאָרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי: (ד) וַיֹּאמֶר אֵלַי הַנְּנִי "מִפְּרָן וְהַרְבִּיתֶךָ" וְנִתְתִּיךָ לְקָהֵל עַמִּים וְנִתַּתִּי אֵת הָאָרֶץ הַזֹּאת לִזְרַעְךָ אַחֲרַיִךְ אַחֲזֵת עוֹלָם: (ה) וְעַתָּה שְׁנֵי בְנֵיךָ הַנּוֹלָדִים לָךְ בְּאָרֶץ מִצְרַיִם עַד בָּאִי אֵלַיךָ מִצְרַיִמָּה לִי הֵם אֲפָרַיִם וּמְנַשֶּׁה כְּרֹאוּבֵן וְשִׁמְעוֹן יִהְיוּ לִי: ... (טו) וַיְבָרֶךְ אֵת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְוּ אֲבֹתַי לִפְנֵי אַבְרָהָם וַיִּצְחָק הָאֱלֹהִים הִרְעָה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (טז) הַמְלֹאךָ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל דָּעַ יְבָרֶךְ אֵת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בְהֵם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וַיִּצְחָק וַיְדַגּוּ לְרֵב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ: ... גַּם הוּא יִהְיֶה לְעַם וְגַם הוּא יִגְדֵל וְאוֹלָם אַחֲיוּ הַקְּטָן יִגְדֵל מִמֶּנּוּ וְזָרְעוֹ יִהְיֶה מְלֵא הַגּוֹיִם: (פרק מח)

בברך יעקב את בניו, בירך את יוסף:

(כה) "מֵאֵל" אָבִיךָ וַיַּעֲזֹרְךָ וְאֵת "שִׁדְיֵי" וַיְבָרֶכְךָ בְּרִכַּת שְׁמַיִם מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹם רִבְעַת תַּחַת בְּרִכַּת שְׁדַיִם וְרַחֵם: (כו) בְּרִכַּת אָבִיךָ גָּבְרוּ עַל בְּרִכַּת הַזֵּרִי עַד תֵּאָוֹת גְּבַעַת עוֹלָם תִּהְיֶינָּה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וְלִקְדָּקֵד גֹּזֵר אַחֲיוֹ: (פרק מט)

עוד מופיע שם אֵל-שִׁדְיֵי בדברי יעקב לבניו בשלחו אותם בשנית למצרים וְאֵל-שִׁדְיֵי יֵתֵן לָכֶם רַחֲמִים לִפְנֵי הָאֵישׁ וְשִׁלַּח לָכֶם אֵת אַחֲיֵכֶם אַחֲרַי וְאֵת בְּנֵימִין (מג יד). אפשר שאזכור זה בפי יעקב מצטרף אף הוא כחוליה לשרשרת פריה ורביה, וכוונת יעקב להתפלל שאֵל-שִׁדְיֵי אשר בירכו בצאצאים, יעזור ויושיע על צאצאיו אשר נולדו ונמצאים בסכנה. בפרט נוחים הדברים לפי המפרשים שברכת אֵל-שִׁדְיֵי ליעקב בבואו מפרן ארם מתייחסת בעיקר ללידת בנימין (כדלקמן מאמר ח), והתפלל יעקב שאֵל-שִׁדְיֵי אשר בירכו בלידת בנימין ישמור על בנימין מכל אסון.

המדרשים קישרו את תפילת יעקב לחוליה שונה בשרשרת: "אמר להם, כך אמר לי אבא ז'אל ש'די יברך אותך, ולא מצאתי דבר רע בדרך. כך אברך אתכם בא'ל ש'די יתן לכם רחמים" (תורה שלמה אות כח בשם ילקוט 'אור האפלה, ובהערה שם הביא כעין זה מ'אגדת בראשית').

•

חוליות השרשרת אגודות זו לזו בחיבורים נוספים המצטרפים לשרשור המרכזי של שמות אלוקים וא'ל ש'די ולשונות פריה ורביה.

ברכת האדם ביום השישי מקבילה בתוכנה וסגנונה לברכת הדגים והעופות ביום החמישי. הדגים והעופות התברכו "ויברך אתם א'להים לאמר" "פרו ורבו" "ומלאו את המים ב'מים והעוף ירב ב'ארץ": (א כב), והאדם התברך "ויברך אתם א'להים ויאמר להם א'להים "פרו ורבו" "ומלאו את הארץ וכבשה... (שם כח).

ברכת אלוקים לנח ובניו לאחר המבול כופלת מחדש את ברכת אלוקים לאדם בבריאת העולם. אדם התברך והצטווה "ויברך אתם א'להים ויאמר להם א'להים פרו ורבו ומלאו את הארץ" "וכבשה ורדו ב'דגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרמשת על הארץ": "ויאמר א'להים הנה נתתי לכם את כל עשב זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה לאכלה: ולכל חית הארץ ולכל עוף השמים ולכל רמש על הארץ אשר בו נפש חיה את כל ירק עשב לאכלה" ויהי כן: (שם, כח - ל). ונח התברך והצטווה "ויברך א'להים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ": "ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תרמש האדמה ובכל דג הים ב'ידכם נתנו": "כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כ'ירק עשב נתתי לכם את כל": ... ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה: (ט, א - ז).

ברית המילה נכרתת בלשונות דומים לברית שנכרתה עם נח ובניו לאחר המבול. בנח נאמר נח איש צדיק תמים היה ב'ד'רתיו את הא'להים ה'תה'לף נח (ו ט), ולאברהם נאמר ה'תה'לף לפני והיה תמים (יז א). לנח נאמר פעמיים פרו ורבו (ט, א / ז), ולאברהם נאמר וארבה אותך במאד מאד... וה'פרתי אותך במאד מאד (יז, ב - ו). לנח נאמר ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם א'חריכם: ... והקמתי את בריתי אתכם... (ט, ט - יא), ולאברהם נאמר והקמתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך א'חריך... (יז ז). לנח נאמר ויאמר א'להים זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם... והיתה לאות ברית... וראיתה לזכר ברית עולם... זאת אות הברית אשר הקמתי... (ט, יב - יז), ולאברהם נאמר ויאמר א'להים אל אברהם ואתה את בריתי תשמר אתה וזרעך א'חריך

לְדַרְתָּם: זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין זֶרַעְךָ אַחֲרָיִךְ... וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם... לְבְרִית עוֹלָם (יז, ט – יג).

ברכת יצחק ליעקב ממשיכה בפירוש את ברכת ה' לאברהם. אברהם התברך מפי ה' אֲנִי אֵיל שַׁדִּי... וְאַרְבֵּה אוֹתָךְ בְּמֵאֵד מְאֹד... וְהִפְרֵתִי אֶתְךָ בְּמֵאֵד מְאֹד וְנִתְתִּיךָ לְגוֹיִם... וְנִתְתִּי לְךָ וְלִזְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֹת עוֹלָם (יז, א – ח). ויעקב התברך מפי יצחק וְאֵיל שַׁדִּי יִבְרַךְ אֶתְךָ וְיִפְרֶךָ וְיִרְבֶּךָ וְהָיִיתָ לְקַהֲל עַמִּים: וַיִּתֵּן לְךָ אֶת "בְּרִכַּת אַבְרָהָם" לְךָ וְלִזְרַעְךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתָּךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם: (כח, ג – ד)²⁸. תיבה אחת יוצאת מן הכלל, 'לרשתך'. תיבה-ברכה זו אינה מצוטטת מברית המילה אלא דווקא מברית בין הבתרים: אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֵת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת "לְרִשְׁתָּהּ" (טו ז). ברכת הירושה מתפרשת על כיבוש הארץ בדרך מלחמה כפי שהזכרנו כבר במאמר זה, וכפי שפירטנו במאמר ב. ויצחק כולל בברכתו ליעקב את ברכת ברית בין הבתרים יחד עם ברכת ברית המילה.

יעקב שב והתברך מפי הקב"ה, בנבואה מקבילה לברית המילה, נבואתו בבואו מפרן ארם. כתרשים אשר ערכנו לעיל, מאמר א עמוד כב.

בעת חולי יעקב בירך את יוסף ואת בניו, והעביר אליהם את שרשרת ברכות פריה ורביה, בצטטו מלשונות הברכות שלאורך השרשרת.

ראשית מזכיר יעקב בפירוש את ברכת ה' אליו אֵיל שַׁדִּי נִרְאָה אֵלַי בְּלוֹז בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְבָרֶךְ אֹתִי: וַיֹּאמֶר אֵלַי הֲנִנִּי מִפְּרֶךְ וְהִרְבִּיתִךָ וְנִתְתִּיךָ לְקַהֲל עַמִּים וְנִתְתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לִזְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ אַחֲזֹת עוֹלָם: (מח, ג – ד), במקביל לנבואת הברכה שקיבל בבואו מפרן ארם וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶל יַעֲקֹב עוֹד בָּבֹאוֹ מִפְּרָן אֶרֶם וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ: ... וַיֹּאמֶר לֹךְ אֱלֹהִים אֲנִי אֵיל שַׁדִּי פְרָה וְרַבָּה גֹי וְקַהֲל גוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ... וְאֵת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לְךָ אֶתְנַנָּה וְלִזְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ אֶתְנַן אֶת הָאָרֶץ: (לה, ט – יב). אם כי יעקב משלב ביטויים מברכות קודמות. הביטוי 'ונתתיך לקהל עמים' מצוטט מברכת יצחק אליו 'והיית לקהל עמים', ודומה אליה יותר מלנבואת יעקב עצמו 'גוי וקהל גוים יהיה ממך'. הביטוי 'ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחוזת עולם' מצוטט מנבואת ברית המילה 'ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגורידך את כל ארץ כנען לאחוזת עולם', ודומה אליה יותר מלנבואת יעקב עצמו 'ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה, ולזרעך אחריך אתן את הארץ'.

²⁸ כדברים האלה כתב רבינו יונה בדרשותיו (פרשת תולדות), והוסיף שבתביבות 'ברכת אברהם' רמזו יצחק על מטרת הברית ונתינת הארץ, כפי שנאמרה בפירוש לאברהם בברית המילה וְנִתְתִּי לְךָ וְלִזְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל אֶרֶץ כְּנָעַן לְאַחֲזֹת עוֹלָם "וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים".

יעקב ממשיך ומברך את מנשה ואפרים האֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכוּ אֲבֹתֵי לְפָנָיו... במקביל לפתיחת נבואת ברית המילה וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֵל שִׁדְי הַתְּהִלָּה לְפָנָיו...; ... וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתָיו... במקביל לקביעת השם בנבואת ברית המילה ולא יִקְרָא עוֹד אֵת שְׁמֶךָ אֲבֵרֶם וְהָיָה שְׁמֶךָ אֲבֵרָהֶם (ז ה), ובנבואת יעקב עצמו בבואו מפדן ארם וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים שְׁמֶךָ יַעֲקֹב לֹא יִקְרָא שְׁמֶךָ עוֹד יַעֲקֹב כִּי אִם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה שְׁמֶךָ וַיִּקְרָא אֵת שְׁמוֹ יִשְׂרָאֵל (לה י); וַיְדַגּוּ לְרֵב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ במקביל לברכת פרו ורבו הראשונה שנאמרה לדגים ולעופות וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ ורבו וּמְלֵאוּ אֵת הַמַּיִם בַּיָּמִים וְהַעוֹף יֵרֵב בָּאָרֶץ (א כב). ויש בכך מעין סגירת מעגל מסוף החומש לתחילתו.

ואת אפרים בפני עצמו מברך יעקב וַזְרַעוּ יִהְיֶה מְלֵא הַגּוֹיִם (מח ט), במקביל לנאמר בפרשות בראשית ונח וּמְלֵאוּ אֵת הַמַּיִם בַּיָּמִים (א כב), וּמְלֵאוּ אֵת הָאָרֶץ (א כח / ט א).

וברכה זו מתאימה לשמו של אפרים: כִּי הִפְרַנִּי אֱלֹהִים בָּאָרֶץ עֲנִי (מא נב).

בברך יעקב את בניו ייחד ליוסף את ברכת הפריה והרבייה בשם אֵל שִׁדְי מֵאֵל אֲבִיךָ וַיַּעֲזֹרְךָ וְאֵת שִׁדְי וַיְבָרְכֶךָ בְּרִכַּת שָׁמַיִם מֵעַל בְּרִכַּת תְּהוֹם רַבָּצַת תַּחַת בְּרִכַּת שָׁדַיִם וְרַחֵם (מט כה), וקִישֵׁר אֵת הַבְּרָכָה לְבְרָכוֹת אֲשֶׁר בִּירְכוּ או התברכו אברהם ויצחק בְּרִכַּת אֲבִיךָ גָּבְרוּ עַל בְּרִכַּת הוֹרֵי (שם כו).

•

במבט כללי על חוליות שרשרת פריה ורבייה, ניכרים מספר מונחים מרכזיים החוזרים לאורך השרשרת, בשינויים מסויימים.

הראשון הוא כמובן שם אלוקים, המתחלף בנבואת ברית המילה לשם אֵל שִׁדְי.

השני הוא תוצאת הריבוי, מילוי הארץ או היות לעם: בברכה לדגים ולעופות וּמְלֵאוּ אֵת הַמַּיִם בַּיָּמִים וְהַעוֹף יֵרֵב בָּאָרֶץ (א כב), בברכה לאדם וּמְלֵאוּ אֵת הָאָרֶץ (א כח), בברכה לנח וּמְלֵאוּ אֵת הָאָרֶץ... שְׂרָצוּ בָּאָרֶץ וּרְבוּ בָּהּ (ט, א – ז), בנבואת ברית המילה וְהָיִיתָ לְאֵב הַמּוֹן גּוֹיִם... וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם (יז, ד – ו), ולשרה וְהָיִיתָ לְגוֹיִם (שם טז), ולישמעאל וּנְתַתִּיו לְגוֹי גְּדוֹל (שם כ), בברכת יצחק ליעקב וְהָיִיתָ לְקַהֲל עַמִּים (כח ג), בברכת ה' ליעקב גוי וְקַהֲל גוֹיִם יִהְיֶה מִמֶּךָ (לה יא), בדברי יעקב אל יוסף וַיֹּאמֶר אֵלָיו... וּנְתַתִּיךָ לְקַהֲל עַמִּים (מח ד), ובברך יעקב את מנשה ואפרים וַיְדַגּוּ לְרֵב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ... גַּם הוּא יִהְיֶה לְעַם וְגַם הוּא יִגְדֹל וְאוֹלָם אָחִיו הַקָּטָן יִגְדֹל מִמֶּנּוּ וַזְרַעוּ יִהְיֶה מְלֵא הַגּוֹיִם (שם טז – ט).

בסמיכות לברכת זנתתיך לגויים ודומיה מופיעה הבטחת נתינת הארץ, והרי זו השלמת הדימוי לפסוקי זמלאו את הארץ.

השלישי הוא השלטון והשררה: בברכה לאדם וּכְבֹשֶׁה וְרָדוּ בְדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיָּה הַרְמֵשֶׁת עַל הָאָרֶץ (א כח), בברכה לנח וּמִוֹרָאֲכֶם וְחַתְכֶם יִהְיֶה עַל כָּל חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכָל אֲשֶׁר תִּרְמֹשׁ הָאָדָמָה וּבְכָל דָּגֵי הַיָּם בְּיַדְכֶם נִתְּנוּ (ט ב), בנבואת ברית המילה וּמַלְכִים מִמֶּךָ יֵצְאוּ (יז ו), ולשרה מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ (שם טז), ולישמעאל שְׁנַיִם עָשָׂר נְשִׂאִים יוֹלִיד (שם כ), ובברכת ה' ליעקב וּמַלְכִים מִחֲלָצֶיךָ יֵצְאוּ (לה יא).

בברכת יצחק ליעקב לא הוזכרה המלוכה, ושמה תיבת 'לרשתה' שהערנו עליה למעלה, מהווה כעין תחליף לברכת המלוכה, ירושה בכיבוש ורדיה. עוד ייתכן שסמך יצחק על אשר קדם ובירך את יעקב בראשונה בברכת השררה: יַעֲבֹדוך עַמִּים (וישתחו) וַיִּשְׁתַּחֲוּ לךָ לְאֵמִים הַזֶּה גְבִיר לְאַחֶיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לךָ בְּנֵי אִמְךָ (כז כט).

את ברכת המלוכה והשררה לא העביר יעקב ליוסף ובניו אלא שמרה ליהודה, כפי שנראה במאמר ז.

הקשר הקבוע בחומש בראשית בין שם אֵל שִׁדִּי לענייני פריה ורביה, יכול אולי ללמד שפשר שם שִׁדִּי הינו כמפרשים את השם מלשון 'בְּרַכַּת שְׁדִים', הכתוב בהקשר של שם שִׁדִּי: "מֵאֵל" אָבִיךָ וַיַּעֲזֹרְךָ וְאֵת "שִׁדִּי" וַיְבָרְכֶךָ בְּרַכַּת שָׁמַיִם מֵעַל בְּרַכַּת תְּהוֹם רִבְעַת תָּחַת "בְּרַכַּת שְׁדִים" וְרַחֵם (מט כה). למקורות ראה: זוה"ק ח"ב רנג ע"א, שם רנו ע"ב, רקנאטי בראשית יז א, הכתב והקבלה במדבר כד ד.

בשאר התנ"ך שם שִׁדִּי מופיע ללא צירוף שם אֵל, ומופיע בהקשרים שונים, כך שקשה לעמוד על פשרו. הצירוף אֵל שִׁדִּי מופיע בתחילת פרשת וארא (שמות ו ג) ביחס לנבואות האבות, ומופיע פעם נוספת בספר יחזקאל (י ה).

הזוהר והמקובלים מסבירים את שם אֵל שִׁדִּי על מידת ההולדה וברכתה, וסודם מיוסד על פשטי המקראות בספר בראשית כפי שראינו. כבר רבינו מנחם ריקנאטי בפירושו לפרשת ברית המילה (יז א) ציטט את פירוש הזוהר לשם אֵל שִׁדִּי, וציין כי "על כן בכל מקום בתורה שתמצא כתוב זה השם נאמר על ריבוי התולדות...". ועוד הוסיף: "ובעבור כי מיצחק לא יצאו תולדות הרבה כמו מאברהם ויעקב, על כן לא תמצא שהשם יתעלה אמר לו אני אֵל שִׁדִּי כמו באברהם ויעקב".

הוסיפו הזוהר והמקובלים ולימדו כי הנהגת שם אֵל שִׁדִּי היא מידתו של יוסף הצדיק. גם יסוד זה מבוסס על פשט הכתובים, כאשר הראנו לדעת ששרשרת הנבואות בשם אֵל שִׁדִּי חותמת ביוסף ובניו.

גם הארץ הובטחה בנבואות שבשם אֵל שִׁדִּי, יחד עם ברכת פריה ורבייה. הבטחה זו הינה בסגנון ותוכן ייחודי לנבואות שבשם אֵל שִׁדִּי, כאשר נראה במאמר הבא סעיף 'הבטחות נתינת הארץ'.

שם אֵל

שם אֵל מופיע מעט במעשי אברהם. תחילה מוזכר בפגישת אברהם ומלכי צדק: והוא כהן לֵאֱלֹהִים עֲלִיזִים... בְּרוּךְ אֲבֹרָם לֵאֱלֹהִים עֲלִיזִים... וּבְרוּךְ אֵל עֲלִיזִים... הֲרַמְתִּי יָדִי אֶל ה' אֵל עֲלִיזִים... (יד, יח – כב). ולאחר מכן מוזכר בהקשר לאשל אברהם בבאר שבע: וַיֵּשֶׁע אֶשֶׁל בְּבֵאֵר שֶׁבַע וַיִּקְרָא שֵׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עֲזָלָם (כא לג).

במעשי יצחק לא נזכר שם אֵל.

במעשי יעקב הוזכר שם אֵל לרוב: וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בַּיַּת אֵל (כח יט), אֲנֹכִי הָאֵל בַּיַּת אֵל (לא יג), וַיִּצַּב שֵׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֵל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל (לג כ), וַעֲשֵׂה שֵׁם מִזְבֵּחַ לֵאֱלֹהֵי הַנְּרָאָה אֱלֹהֵי בְּרָחֶד מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִיד (לה א), וַאֲעֲשֵׂה שֵׁם מִזְבֵּחַ לֵאֱלֹהֵי הָעֵנָה אֲתִי בְּיוֹם צָרָתִי (שם ג), וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בַּיַּת אֵל (שם ז), אֲנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אַבְיָד (מו ג).

נראה כי שם אֵל משמש כנושא תואר, שכאשר רוצים לתאר את הקב"ה בתוארי 'עליון' אֵלֹהֵי אַבְיָד ודומיהם, מסמיכים את התואר לשם אֵל.

שם אלוקים

שם אלוקים פותח את שרשרת נבואות פריה ורבייה, ומתחלף לאחר מכן בשם אֵל שִׁדִּי, כפי שראינו בסעיף 'שם אֵל שִׁדִּי', וכפי שננסה להסביר בסעיף האחרון במאמר.

שם אלוקים מופיע גם בנבואת יעקב בבאר שבע, ברדתו למצרים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל בְּמֵרְאֵת הַלַּיְלָה... (מו ב), למרות שנבואה זו מקבילה לנבואות שנאמרו בשם הוֹי"ה, כפי שראינו במאמר א. וראה במפרשים על אתר מדוע נאמרה הנבואה בשם אלוקים.

לאורך החומש מצאנו נבואות ומעשים שנמסרו בשתי שמות הקודש, שם אלוקים ושם הוֹי"ה. סוגיה זו תבורר במאמר הבא בע"ה.

• שם אלוקים הוא השם היחיד משמות ה' שמתייחד על הצדיקים, אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב, וכהנה רבות.

בברית המילה כרת ה' ברית עם אברם לייחד לו ולזרעו את שם והנהגת אלוקים לְהִיְוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעְךָ אַחֲרָיִךְ... וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים (יז, ז – ח).

לאדם פרטי אין ה' מתגלה לאמור 'אנוכי אלוקיך', ורק לעם ישראל בכללו התגלה ה' לאמור "אנוכי ה' אלוקיך" (שמות כ ב), ופסוקים רבים מקבילים.

חלף זאת, מתגלה ה' לצדיק בן צדיק לאמור 'אנוכי אלוקי אביך'. כך אמר ה' ליצחק, וכך ליעקב, כפי שנצטט בסמוך.

באברהם ויצחק כינוי 'אלוקי' עומד לבדו: לְהִיְוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים (יז ז), אָנֹכִי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ (כו כד). ואילו ביעקב מצטרף אליו שם הווי"ה או שם 'אל': אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם אָבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק (כח יג)²⁹, אָנֹכִי הָאֵל אֱלֹהֵי אָבִיךָ (מו ג).

כך הוא בנבואות, אולם בפסוקים אחרים מצאנו מספר פעמים את הצירוף "ה' אלוקי...": בְּרוּךְ ה' אֱלֹהֵי שָׁם (ט כו), וְאֲשַׁבֵּיעַךָ בְּה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְאֱלֹהֵי הָאָרֶץ (כד ג), וַיֹּאמֶר, ה' אֱלֹהֵי אֲדָנִי אַבְרָהָם (כד יב), וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב, אֱלֹהֵי אָבִי אַבְרָהָם וְאֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק, ה' הָאֵמֶר אֲלֵי... (לב י), ועוד.

• שם אלוקים מופיע לעתים ביידוע, עם ה' הידיעה, 'האלוקים', כדרך תואר ולא כדרך שם³⁰.

ומה בין שם 'אלוקים' לתואר 'האלוקים'?

בפסוקים העוסקים במעשי הקב"ה עצמו, נקרא הקב"ה בשם 'אלוקים', כגון בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים (א א), וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי (ב ב). בפסוקים העוסקים ביחס

²⁹ יעקב עצמו מצטט לשון זו בנדרו שלאחר הנבואה: וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים (כח כא).
³⁰ בהלכות קדושת השם אין ביטוי להבחנה זו, והלכה פשוטה היא שיש קדושת שם גם כאשר כתוב 'האלוקים' בצורת תואר. בהיסוס אציע שמא עיקר הקדושה היא בצורת השם 'אלוקים', ומחמתו חלה הקדושה גם על צורת התואר 'האלוקים', להחשיבו כשם.

האדם אל הקב"ה נקרא הקב"ה בתואר 'האלוקים', כגון ויתהלך חנוף את "האלהים" (ה כב), ויתפלל אברהם אל "האלהים" (בראשית כ יז).

ושתי הצורות בסיפור חטא המבול: ותשחת הארץ לפני "האלהים"... וירא "אלהים" את הארץ והנה נשחתה... (ו, יא - יב). במבט מלמטה למעלה ותשחת הארץ לפני "האלהים", ובמבט מלמעלה למטה וירא "אלהים" את הארץ והנה נשחתה.

בפרט מורגש הדבר בפסוקים המספרים על שיחה בין האלוקים ובין האדם, שאזי הפסוקים המצטטים את דברי האלוקים פותחים ויאמר אלוקים, והפסוקים המצטטים את דברי האדם פותחים ויאמר... אל האלוקים.

ראה לדוגמה בנבואת ברית המילה: ויאמר "אלהים" אל אברהם... ויאמר אברהם אל "האלהים"... ויאמר "אלהים"... (יז, טו - ט).

ובנבואת הסנה: ויאמר משה אל "האלהים"... ויאמר משה אל "האלהים"... ויאמר "אלהים" אל משה... ויאמר עוד "אלהים" אל משה... (שמות ב, יא - טו).

כללים אלו אינם מוחלטים, ויש להם יוצאים מן הכלל. המעיין יוכל לפרש גם את היוצאים מן הכלל לפי אותו עיקרון, לחלק בין פסוקים שמתאים בהם שם 'אלוקים' לבין פסוקים שמתאים בהם תואר 'האלוקים'.

מערכת השמות בנבואת ברית המילה

בנבואת ברית המילה מופיעים שלושת שמות ה' בזה אחר זה:

וירא "ה'" אל אברהם
 ויאמר אליו אני "אל שדי"... התהלך לפני... ואתנה בריתי...
 ויפל אברהם על פניו וידבר אתו "אלהים" לאמר: אני הנה בריתי אתך...
 (יז, א - ד)

מה פשר חילוף השמות? ומה בא ללמדנו?

המפרשים עמדו על היחס שבין שמות הוי"ה ואל שדי בפסוק הראשון, ורש"ר הירש הוסיף לבאר את המעבר בפסוק ג משם הוי"ה לשם אלוקים. לא מצאתי בדברי המפרשים הסבר ליחס שלושת השמות זה לזה.

ובחכמי זמננו ראיתי מי שהסביר כך:

שם הוי"ה מורה על הנהגת העולם הכללית, שאינה תלויה בדרגתו של האדם.

שם אֵל-שֵׁדִי מורה שְׁדִי לוֹ באלוהותו, כפירוש הרמב"ם (מורה נבוכים, א סג). הוּא אומר, שאין הוא נזקק לדבר מה מבריותיו.

בשם אלוקים מתייחס הקב"ה לנבראיו, להיות להם לאלוקים.

ומשמעות הפרשה "להודיע את אברהם קודם שכרת עימו את ברית המילה. שהרי בברית זו בעצם לקח אותו ואת זרעו להיות להם לעם והוא יהיה להם לאלוקים. והיה מקום לטועה לסבור, חלילה, כאילו ה' צריך מהם למעשיהם ולנאמנותם. ועל כן הקדים ואמר לו 'אני אֵל-שֵׁדִי, היינו שאיני נזקק לדבר מאומה מבריותי, רק למענך ולמען ייטב לך ולזרעך – התהלך לפני והיה תמים".

וסדר השמות הו"ה, אֵל-שֵׁדִי, אלוקים, מתפרש שלמרות נשגבות הנהגת שם הו"ה ושם אֵל-שֵׁדִי, מתגלה הנהגת אלוקים, אלוקי אברהם.

לענ"ד נראה להיפך:

שם הו"ה מתפרש על הימצא ה' לדורשיו, כלשון הבכור שור (שמות ו ג) שציטטנו למעלה "שאני הווה עם עבדי בצרתם", וכפי שהראנו בתוכן הנבואות שנאמר בהם "אני ה'".

שם אֵל-שֵׁדִי מתפרש על ברכה מיוחדת לבעלי ברית ה', כפי שהבאנו למעלה שזהו השם המיוחד לברכות פריה ורביה.

שם אלוקים מתפרש על הנהגת הטבע, כלשון הקדמונים 'בעל הכוחות כולם, וכפי שמצאנו שם זה בסיפור בריאת העולם, בראשית א.

ולפי זה משמעות הפרשה הפוכה: מצד שם אלוקים לעצמו, הנהגת הטבע, אי אפשר עדיין שתהיה ברכה מיוחדת לעבדי ה', ורק מצד שם הו"ה, ההווה לדורשיו, מתאפשר שיופיע אלוקים, אלוקי הטבע, בהנהגת אֵל-שֵׁדִי, לברך את עבדיו עושי דברו.

וסדר השמות הו"ה, אֵל-שֵׁדִי, אלוקים, מתפרש שעל ידי גילוי שם הו"ה מתעלה הנהגת שם אלוקים להנהגת אֵל-שֵׁדִי.